

МАЛЦИНСТВЕНО БИТИЕ, МАЛЦИНСТВЕНА ЛИТЕРАТУРА ¹⁾

Тошо Дончев

Директор на Унгарския културен институт – София

Преди четвърт век получихме като сватбен подарък от кръстниците на жена ми една картина на Доброслав. Стори ми се символично, че на стената у дома, невидимо и зримо, присъства двоен образен свят: панонски пейзаж с българска четка. Малцина знаят, че роденият във Винга Лайош Доброслав – чудесният унгарски акварелист, е потомък на някогашни българи от Банат. През изминалите години неведнъж и продължително съм размишлявал по въпроса за двойната обвързаност, който от юношеството ми непрекъснато ме е занимавал. Често се връщах към отдавнашния си разговор с възрастния майстор на рестроспективната му изложба в музей „Ернст“ за взаимнообвързаността на произхода и емоционалния свят, на духовното наследство и изобразителния подход.

Множество въпроси, дори съмнения биха могли да възникнат при представяне на българските творци в Унгария. Дали това, че някой е от български произход и живее в Унгария, е достатъчно основание, за да бъде включен в едно общо представяне? Убеден съм, че истинският творец е суверенна, своезаконна личност, която се подчинява единствено на своеобразните закони на изкуството и на собственото си аз, и прекалено повърхностно и неубедително е обяснението и тълкуването, че тайните на творбата могат да се извлекат от произхода на твореца и евентуални събития в житейския му път. Изкуството на твореца, истинската му ценност, се раждат не от двойната обвързаност, не са създадени от необичайния разрез на минало и настояще, защото без божията искра, в каквито и особени обстоятелства да попадне някой, от това не става творец. Ала в произведенията на творците ни обвързващата ги и в двете посоки близост е неотменима част на творческата им кариера и светоглед, творецът избира дали да ѝ придаде по-сетивен или по-отвлечен израз.

Езиковото и културното оцеляване на което и да било малцинство е немислимо без собствена творческа интелигенция. Без думи, цветове и мелодии делниците ни посивяват, празненствата сплотяват хората и общности-

те, ала лишен от естетичното, празникът става куха веселба. Доказателство за жизнеността на българската общност е фактът, че има немалко художници, творци, които са обвързани не само от съзнанието на произхода си, а и чрез дейността си, с българското и тукашната общност. И все пак трябва да дам израз на съмненията си дали можем да говорим за българска литература, живопис, музикално или филмово изкуство в Унгария? Дали отделните жизнени съдби са се вплели в органично цяло, или единството се формира само в класифициращите изкуствени категории на литературния или културен историк? Дали групиранията по географската идентичност на месторождението или местоработата общност не е по неволя заплашена от регионализъм, от провинциализъм? Вярвам, че една малка общност може с излъчването си да формира духа на определена област – например светосещането на живеещите в Панония или в Трансилвания, или във Войводина творци видимо се различава от изобразителния подход на творци от други области. Ала вярвам преди всичко в инспириращата сила на мястото и обстоятелствата. Ценността на литературното произведение никога не се измерва с количеството на изобразяваното население. Достоверното и задълбочено изображение на един ограничен свят е ценност за цялото изкуство.

Когато говорим за литературата на националните малцинства в Унгария, наред с критерия за качество, наред с географската определеност с право можем да запитаем: кого включваме в тази категория? Дали всички, които пишат на езика на едно от унгарските малцинства и живеят в Унгария, или само тези, които се смятат за част от това малцинство, а може би и такива поети и писатели, които пишат на унгарски език, ала не са от унгарска националност?

Като изходна точка и пример за онагледяване при разсъжденията ми за националностите в Унгария и въобще за битието и литературата на едно национално малцинство използвам унгарската литература. След 1918 г. понятието „унгарска литература“ вече не съвпада с литература на унгарски език, писана в Унгария, тъй като цялата унгарска литература по исторически и политически причини обгръща по-широк географски регион. През последните 50 години по политически, идеологически съображения изкуствените политически рамки бяха разпространени и върху литературата. Убеден съм, че въпреки съществуващите в момента политически, административни, стопански или от друго естество трудности, въпреки всичко, което спъва унгарско-унгарския духовен контакт, сред унгарската литературна общественост или сред литературните историци едва ли ще се намери някой да твърди, че изкуството на работещите в съседните страни писатели или творбите на останалите в емиграция на Запад автори не са органична част на единната унгарска литература. Ала смятам, че е обо-

снован и самостоятелният от определена гледна точка анализ. Объркването се получава от това, че при описанието на някоя литературна група, някое литературно явление се смесват политически, идеологически, социологически, езикови, културни, психологически и естетически гледни точки. Творящия на унгарски език писател, независимо в кой край на света живее, можем да отнесем към категорията „литература на унгарски език“. Виждаме, че в този случай литература на Унгария и литература, писана на унгарски език, не съвпадат. Тук разликата не е само според местоживеенето, а става въпрос за социологическата определеност на едно литературно произведение, когато дадените творци живеят в различна действителност, имат друг опит. Унгарските писатели в Трансилвания или в Словакия, мога да изредят и други майстори на перото, излъчени из средата на унгарското население в останалите съседни страни, не са нито в езиково, нито в културно единство с литературата на националното мнозинство. Можем да говорим за словашка литература или за литературата на Словакия, ала в последната не можем да обединим унгарската, словашката, украинската литература. Както и не може всъщност да се говори за швейцарска литература, а по-скоро за швейцарска немска, италианска, френска литература. По същия начин литературата, написана на езика на живеещите в Унгария малцинства, не е част от понятието „единна унгарска литература“, макар че несъмнено има аналогии, произтичащи от обществено-историческия опит, може да се проследи влиянието на унгарската литература, ала определяща е близостта между литературата на националното малцинство и литературата на родината-майка или между литературата на дадено национално малцинство, което живее на различни места в малцинствени общности.

По-различна е ситуацията при англосаксонската или френскоезичната литература, които са обвързани от общността на езика. Различията, породени от държавните граници, показват не само социологически, регионални отклонения, а са носители на културни елементи и традиции, чиито корени са далеч от европейската скала на ценностите. Един пишец на френски африкански писател е свързан с езика и принадлежащата му култура към френския език, ала социологическата му определеност, не само на неговата личност, а проявяващата се в творчество духовна обвързаност и идентичност, го отделя от френските му колеги.

Мисля, че циганската литература в Унгария не може да бъде еднозначно квалифицирана, имам предвид онези писатели, които пишат само на унгарски език, ала анализирайки произведенията им от гледна точка на изобразената в тях действителност, културата, която са наследили, и споделяната идентичност, тези творби са носители на специфични белези. Теоретични, литературно-исторически, даже политически спорове могат да се водят по въпроса, дали тази литература е част от единната унгарска или циганска

литература, или е част едновременно и на двете, или пък с характерните си общи белези е част от единната човешка култура. Несъмнено при категоризацията на литературните произведения основният принцип все пак остава езикът, на който се е родила творбата. Естествено, при литературните шедьоври са важни естетическите категории, за човешката съкровищница въпросът от каква културна среда, от твореца на каква езикова общност произхождат, е второстепенен. Съществено ли е, питам, от гледна точка на художествената наслада, на моралната поука, представител на коя литература е Йосиф Бродски? На руската, на европейската или на американската? Не само нациите, а и писателите живеят в родния си език. Затова давам право на Йосиф Бродски, когато развива своите напипващи същността философски размишления за езика. Ето какво твърди Нобеловият лауреат, поетът и есеистът: „...писателят често, когато иска да развие своята мисъл, внезапно се препъва в звуците, самозабравя се във фонетичния чувствен свят на словото и това отвлича самото размишление в най-фантастична посока“. Следва и заключението: „...източник на потока на съзнанието не е самото съзнание, а словото, което преобразува съзнанието и го насочва в друго русло“.

Литературата на банатските българи, живели в историческите граници на Унгария, и литературната традиция, към която се придържа днес българската общност в Унгария, не могат да се свържат. Връзките на първите с прародината практически прекъсва още след преселването им, в края на XVII век, литературно-културният живот с център Будапеща още от самото начало и до наши дни е в тясна връзка с родните източници. Началото на самостоятелната в социологическо отношение българска литература в Унгария може да бъде отнесено към 1915 г., когато в „Маджаро-български преглед“ излизат изследвания и художествени преводи. През изминалите осем десетилетия издаваните периодични и други издания („Пастирски зов“, „България“, „Юбилеен календар“, „Юбилеен вестник“), както и сборникът „Антология на българските поети“, бележат наличието на българска литература, литературна критика и литературна история в Унгария. В началото на 40-те години Димо Бойклиев – преподавател в университета „Петер Пазман“, съставя и редактира споменатия сборник. Чрез художествения превод на Дьорд Фалуди въз основа на подсрочници един направен с добър вкус подбор от творби на класически и съвременни български поети стига до интересуващата се образована публика, която се докосва до ценностите на българската литература. В по-тесния смисъл на думата за истинско културно средище на духа можем да говорим едва от 1992 г., когато започва да излиза в четири броя годишно двуезичното списание за култура и литература „Хемус“. Това издание е едновременно форум както за всички творци на българската култура, така и за българските автори в Унгария и за унгарските творци.

Чрез материалите, поместени по страниците на списанието, се популяризира дейността на една творческа общност. Тук бих споменал имената на графика Росен Русев, на художниците Миролюба Гендова, Миклош Маджаров, Карой Саренчев, скулпторите Антони Дончев, Огнян Кожухаров, творчеството на режисьорите Фридеш Мамчеров, Теодор Радевски, както и такива музиканти, композитори и изпълнители като Стефан Станков, Иван Станков, Александър Варо и Никола Паров, можем да продължим реда с фотографии и хореографи. Ала мисля, че тези жанрове, които са свързани с езика, с писаното слово, са най-специфични за националността.

Сред българските творци в Унгария днес заслужават да бъдат споменати отделно Светла Кьосева и Светослав Стойчев. Стойчев и Кьосева си извоюват признание, публикувайки в литературните издания в България. Своеобразните си едноминутни разкази публикуват най-напред на унгарски език и едва втората си книга написва на родния език. Откровено казано, между писателската им дейност и малцинственото им битие не може да се открие някаква подчертана връзка, стойността на творчеството им не произтича от тази ситуация. Очевидно, при Стойчев езиковият експеримент на придобития, т.е. на унгарския език, се приспособява към характера на езика и неволно ни напомня Ищван Йоркен. Ако избере за псевдоним унгарска фамилия, никой не би казал, че тук става въпрос за български автор. Поетесата би могла да направи своите високохудожествени преводи на поезията на Ласло Наги и в София. Вгълбеното лирическо Аз на Кьосева и отчужденият свят на Стойчев едва ли са отражение на осъзнато малцинствено битие. По-скоро вродената чувствителност и афинитет е срещнала потвърждение в житейския път, превъплъщавайки преживяване и натрупан опит в литература. Още не е родено онова произведение, което пресъздава света на българина в Унгария или отразява светогледа на творец, произлязъл и социализиран се в тази общност. Научни или с претенции за научност публикации, исторически, етнографски и социологически трудове доказват, че начинът на мислене, светоусещането на българите в Унгария се различава от формациите на съзнанието както в прародината, така и в Унгария. Става въпрос за един странен, интересен и трудно уловим, летлив по природа и чезнещ с течение на времето ценностен свят, останки от тези ценности, на една психологическа вкаменелост, която отразява нагласите на българина на границата на двата века и на прага на ХХІ век в Средна Европа. Художественото им пресъздаване би означавало съхраняване на ценностите, документиране на една епоха. Родят ли се такива произведения, по мое убеждение едва тогава можем да говорим за българска художествена литература в Унгария, а не за творци от български произход, които живеят и работят в Унгария.

Мисля в случая за литературен регионализъм, както го е формулирал в изследването си „Граници на унгарската литература“ Чаба Д. Киш. А имен-

но: „В смисъл, че задоволява своеобразните потребности на местната читателска публика. Формулира понятието за народностната група, отделната и историческата памет, което е едновременно сведение, информация за съответната националност, предназначена за мнозинството отвъд и отсам граница“ .

(1997)

БЕЛЕЖКИ

1. Текстът се препечатва със съкращения от сборника „Българи от ново време. Студии и есета“. София: Издателство „Литературен форум“, 2000 г.

MINORITY BEING, MINORITY LITERATURE

✉ **Dr. Tosho Donchev,**
16, Aksakov Str.
Sofia, Bulgaria
E-mail: uki@uki.bg